

на позначення знаряддя дії, при цьому в ролі інструмента може виступати частина тіла людини S + Pr + Obj + Instr): *Gerda zerkracht ein Brötchen zwischen ihren gesunden Zähnen* (E.M. Remarque, 160); ...*dass sie...vorsichtig die Kartoffeln mit der Gabel zerkleinert...* (H. Böll).

У семантико-синтаксичній структурі речень першого та другого типу можливе переміщення інструментальної синтаксеми з функцією знаряддя дії в позицію суб'єктної, унаслідок чого постає компонент із „синкретичним значенням інструментального суб'єкта“, напр.: *Todi gostri stalny stulki roztrocili nedosvidchenomu pacjuokovi kistku, i vin pozbuvsja nogi* (О. Жовна). Як стверджує І. Вихованець, синкретичним слід вважати „називний відмінок у функції інструментального суб'єкта, утворений від орудного інструментального“ [2, 83].

Німецькі вербатииви *raffeln, raspeln, reiben, schaben, stampfen, wiegen* включають значення інструмента у свою семантику.

Отже, у німецькій та українській мовах для вербативних предикатів розчленування з архісемою „деструктивний вплив на об'єкт“ визначальними є такі диференційні семи, як: 1) характер об'єкта дії; 2) спосіб дії; 3) знаряддя (засіб) дії; 4) інтенсивність дії; 5) цілеспрямованість дії; 6) результат дії. У реченні вони виявляють здатність функціонувати як дво-, три- і чотиривалентні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
2. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 231 с.
3. Кильдибекова Т.А. Глаголы действия в современном русском языке: Опыт функционально-семантического анализа. – Саратов, 1985. – 160 с.
4. Мединська Н.М. Структура семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2000. – 18 с.
5. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. – 2-ге вид., переробл. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. Держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
6. Морозова Т.С. Структура словообразовательных парадигм природных деструктивных глаголов // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент: Ташкентск. гос. пед. ун-т им. Низами, 1978. – С. 152-156.
7. Пославська Н.М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатськ. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
8. Потапенко Т.А. Лексико-семантическая характеристика глаголов с общим значением разрушительного воздействия на объект // Филол. науки. – 1983. – № 2. – С. 50-56.
9. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache: In 6 Bänden / Hrsg. von G. Drosdowski. – Bibliographisches Institut Mannheim. – Wien; Zürich: Dudenverlag, 1977.
10. Wörterbuch der deutschen Sprache / Hrsg. von G. Wahrig. – 4. Aufl. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1981.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андрій Ожоган – викладач Київського університету права НАН України.
Наукові інтереси: компаративістика, семантико-граматичний синтаксис.

ФУНКЦІОНУВАННЯ СПОЛУЧНИКА *DAZ* У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Маргарита ОКСАНИЧ (Кіровоград, Україна)

У статті йдеться про діахронію порядку слід у підрядному додатковому середньовіснійнімецькому реченні, а також про розвиток системи підрядних сполучників додатковості.

The article runs about the diachrony of word-order in object clauses in Middle German period. Also the development of conjunctions in such sentences is viewed.

Складнопідрядне речення як граматична та змістовна цілісна величина є синтаксичною текстовою єдністю, яка відрізняється від інших синтаксичних одиниць специфічною семантико-синтаксичною структурою та семантичною автономією, граматичною незалежністю та фонетичною завершеністю [10: 105]. Тенденцією в еволюції складнопідрядного речення є динаміка його структури внаслідок мовної економії і надмірності синтаксичної одиниці, співвіднесеності форми і змісту та історично-змінюваного логічного уявлення людини про об'єктивний світ [11: 115].

Останні десятиліття ХХ століття помітні успіхами у вивченні проблем, пов'язаних з природою складного речення як у синхронному, так і діахронному аспектах. Центр уваги синтаксичних студій поступово зміщується до системного пояснення мовних явищ у діахронії, що сприяє розв'язанню таких проблем історичного синтаксису, як реконструкції

праіндоевропейського речення та основних моделей порядку слів [2; 3; 6; 15; 18; 21; 22; 23; 24], типології синтаксичних структур, механізмів граматичних змін, синтаксичних універсалій [1; 4, 5; 8; 19; 9]. Незважаючи на певні успіхи у вивченні природи складного речення та його конститuentів, нерозв'язаним й досі залишається ряд проблем історичного синтаксису, зокрема структури і функціонування підрядних додаткових речень у середньовісній німецькій мові як конститuentів складного поліпредикативного цілого, що є актуальним для сучасної германістики. Отже, за мету у статті ми ставимо визначити формально-синтаксичні характеристики складнопідрядного додаткового речення, а саме функції додаткових сполучників, у середньовісній німецькій мові.

Усе різноманіття зв'язків між явищами, уточнення і диференціація в мисленні всіх різноманітних типів відношень дійсності, ріст і формування абстрактних уявлень робить необхідним утворення в мові адекватних форм для вираження складних процесів мислення [17: 64]. Розвиток і удосконалення граматичної будови мови виявляється у збагаченні й уточненні її синтаксичних засобів [7: 183]. Так, одним із шляхів збагачення мовних засобів слугує кількісний ріст запасу формальних засобів вираження цього зв'язку – сполучників [17: 64-65], які виступали основними маркерами підрядності в давньогерманських мовах [16: 159]. Замість багатозначних сполучників, наявність яких у реченні характеризує не стільки його тип та зміст, скільки його відносність по відношенню до іншого речення та абстрактних сполучників, значення яких не розчленоване та багатогране, в середньовісній німецькій мові починають з'являтися сполучники з вузьким, точним та чітко диференційованим значенням [17: 64-65].

Моделі складнопідрядного речення на різних історичних зрізах характеризуються специфічними морфолого-синтаксичними особливостями. Це стосується, перш за все, засобів зв'язку та засобів кореляції між частинами складного речення [11: 115]. Сполучники, які мали спочатку конкретне просторове, пізніше – часове значення, стають вираженням більш логічних (причинно-наслідкових) зв'язків. Замість безсполучникових речень розвиваються складні форми співставлення, протиставлення і логічної підрядності (підрядні причинові речення, підрядні наслідку, умови, мети тощо). Водночас для вираження більш складних граматичних відношень у великій кількості формуються нові прийменники та сполучники внаслідок так званої “граматикалізації” смислових слів шляхом послаблення і збагачення їх первинного конкретного лексичного значення й розвитку на цій основі нової граматичної функції [7: 183].

У середньовісній німецькій мові спостерігається достатньо розвинена система складнопідрядного речення та відбувається подальший розвиток системи сурядних і підрядних сполучників. Основним сполучником, що оформляє підрядний зв'язок, виступав поліфункціональний сполучник *daz* [3, 90; 12, 157; 24, 64]. На підтвердження вищезазначеного проаналізуємо приклади:

(1) *Chriemhilt in ir sinne ir selber nie veriach daz si deheinen wolde zeime trvte han (Nibelungenlied, 0046,2-0046,3)*. „Кримхільда не сказала, що вона хотіла, щоб він був її коханим чоловіком”¹

У прикладі (1) сполучник *daz* уводить підрядне додаткове речення. Дієслово *veriach* керує підрядним додатковим *daz*-реченням. При цьому спостерігаємо, що підмет підрядного речення *si* займає постпозицію щодо сполучника *daz*, а присудок *wolde* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. Отже, підмет і присудок підрядного речення розміщені дистантно. Така структура тяжіє до структури сучасного підрядного німецького речення.

Приклад (2) демонструє іншу функцію досліджуваного сполучника, який уводить підрядне означальне речення:

(2) *Do liebt in do div reise daz si chomen in daz lant (Nibelungenlied, 0038,4)*. „Вона раділа подорожі, яку вона здійснила в цю країну”.

Як і у прикладі (1), підмет підрядного речення *si* займає постпозицію щодо сполучника *daz*. Проте присудок *chomen* знаходиться у медіальній позиції. Отже, підмет і присудок розташовані у даному підрядному реченні контактено. У цьому прикладі сполучник *daz* все ще зберігає свою поліфункціональність. Такі приклади є поодинокими, адже в

¹ Переклад прикладів з середньовісній німецької мови здійснений автором

середньовісньонімецький період у 93,5% випадків підрядне означальне речення вводилося відносним займенником *der* [9, 6].

(3) *wir svln ir leisten triwe daz ist zen eren vns gewant (Nibelungenlied, 1235,4)*. „Давайте вірно служити, як нам дозволяє наша честь”

У прикладі (3) сполучник *daz* слугує для введення у структуру складного підрядного обставинного речення, яке знаходиться у постпозиції щодо головного речення. Підмет *zen eren* та присудок *gewant* у фінальній позиції розташовані дистантно.

На відміну від попередніх трьох речень, у наступному прикладі (4) підрядне речення часу зі сполучником *daz* розташоване у препозиції щодо головного речення. Підмет *er* та присудок *niht erwenden vil* розташовані контактено, при цьому присудок займає фінальну позицію у підрядному реченні:

(4) *daz enchund er niht erwenden vil chreftich wart sin not (Nibelungenlied, 0642,3)*. „Коли він заважав їй спати, вона забороняла йому неспати”

У прикладі (5) для введення підрядного умовного речення слугує також сполучник *daz*. Підрядне речення, знаходячись у постпозиції щодо головного речення, демонструє фінальну позицію присудка *willen hat* з дистантним розташуванням підмета *er*.

(5) *Mich dynchet ern rvche wie ez hie vmbe gat daz et er den vollen nach sime willen hat (Nibelungenlied, 2197,1-2197,2)*. „Мені здається, його мало турбує, що з нами тут відбувається, якщо він бачить лише своє багатство”

У наступному прикладі (6) підрядне речення причини, знаходячись у препозиції щодо головного речення, вводиться сполучником *daz*. При цьому спостерігаємо фінальну позицію присудка *nahen*, який розташований дистантно з підметом *ich*.

(6) *Daz ich bi dir si nahen ia twing ich dir din wip daz dv si hint minnest oder ich verlivse den lip (Nibelungenlied, 0660,3-0660,4)*. „Оскільки я вам охоче служу, я змушу жінку дозволити себе кохати”.

Наведені нами приклади (1)-(6) підтверджують поліфункціональність сполучника *daz* у середньовісньонімецькій мові, який відображає більш давню стадію розвитку німецької мови. Розвиток підрядності, диференціація мовних засобів вираження підрядності робить зайвим існування поліфункціональних сполучників типу *daz*, оскільки утворювалися нові одиниці з чітко детермінованим значенням [17: 83]. Проте не можна стверджувати, що в новонімецьку епоху сполучник *daz* одразу втратив усі свої функції, які були характерні для нього в попередні епохи. Зокрема, існувала можливість звуження його функцій і, як наслідок, сполучник *daz* зберіг лише свою первинну функцію – використання в якості сполучника підрядності в додаткових реченнях [17, 82, 83].

У середньовісньонімецький період синтаксис ще зберігає риси давньовісньонімецької мови, але все ж таки спостерігається тенденція розвитку тих рис синтаксису, які притаманні сучасній німецькій мові. У творах зазначеного періоду все частіше з'являються складні речення, зокрема складнопідрядні [3: 89; 12: 157]. До основного типу складнопідрядних речень належали підрядні додаткові речення, що вводилися найпоширенішим сполучником середньовісньонімецького періоду *daz* [12: 157]. Наше дослідження пам'ятки середньовісньонімецького періоду „Пісня про Нібелунгів” виявило 66 % вживання *daz* у підрядних додаткових реченнях із загальної кількості (616) проаналізованих одиниць. Проаналізуємо приклад (7):

(7) *Wisen heten reht daz si den tumben diente (Nibelungenlied, 0031,2-0031,3)*. „Старі мали рацію, що вони служили хлопцям”

У наведеному нами прикладі (7), як і в прикладі (1), сполучник *daz*, який був типовим для всіх історичних періодів існування німецької мови, вводить підрядне додаткове речення, яке вжито в постпозиції до головної частини.

Першим кроком до уточнення зв'язку між елементами складнопідрядного цілого служать корелятивні частки в головному реченні, які, завдяки своєму значенню, допомагають диференціювати типи підрядності [17: 60]. Явище кореляції пов'язане з виникненням підрядного речення та уточненням багатозначних сполучників, наприклад *daz* та інших. У давньовісньонімецькій мові випадки кореляції нерозповсюджені. Особливого ж розвитку та необхідності використання вони досягають лише в новонімецький період. З таких співвідносних часток іноді розвиваються нові сполучники [17: 60].

Так, наприклад, частки *so*, *also* у сполученні з *daz* використовуються в складнопідрядних реченнях наслідку та в модальних, що пізніше призводить до утворення

сполучника наслідку *so dass* новонімецької мови, але зародження цього сполучника почалося набагато раніше [17: 60].

Слід зазначити, що в середньовіснійнімецькій мові корелят *so* зустрічається частіше ніж у давньовіснійнімецькій, але не є обов'язковим [17: 61]. Проаналізуємо приклад (8):

(8) *In hofe Sigemundes der bvhurt wart so starch daz man erdiezen horte palas vñ sall* (*Nibelungenlied*, 0033,2-0033,4). „У дворі Сігезмунда лицарське змагання було таким великим, що було чути як бушували палац та зал”.

У наведеному прикладі (8) підрядне додаткове речення, що введене сполучником *daz*, вжито в постпозиції до головної частини. При цьому у головній частині використаний корелят *so*.

(9) *Ze naht vil tovgen zer kemenate din in miner tarnkappen des soltv sicher sin so daz sich miner liste mach niemen wol verstan* (*Nibelungenlied*, 0659,1-0659,3). „Вже сьогодні я увійду у свою кімнатку, сховавшись у своїй шапці-невидимці так, що моє мистецтво ніхто не зможе збагнути”.

Як і в попередньому прикладі (8), підрядне додаткове речення у прикладі (9) вжито в постпозиції до головного речення. Проте, на відміну від прикладу (8), де корелят *so* і сполучник *daz* розташовані дистантно, у прикладі (9) останні розташовані контактено. Ми можемо припустити, що новонімецький сполучник наслідку *so dass* почав зароджуватися в середньовіснійнімецькій період із контактеного поєднання корелята *so* і сполучник *daz* у підрядних додаткових реченнях, що спростовує тезу про те, що корелят *so* використовувався в середньовіснійнімецькій період лише в складнопідрядних реченнях наслідку та в модальних.

Порядок слів у складнопідрядному середньовіснійнімецькому реченні все ще залишається вільним. Присудок може займати як ініціальну так і фінальну позицію. Друга частина складеного присудка може займати довільне місце в реченні, тобто вона залишається рухомою [12: 155; 3: 89]. Фінальна позиція дієслова в підрядному реченні все ще не була правилом [3: 89; 20: 186], але тяжіє до норми сучасної німецької мови [24: 64]. Часто присудок займає в підрядному реченні медіальну позицію [20: 188; 24: 64]. Оскільки фінальна позиція присудка присутня лише в підрядних реченнях, вона поступово стає ознакою підрядних речень [20: 139].

Проведений нами аналіз складнопідрядних додаткових речень пам'ятки „Пісня про Нібелунгів” дає змогу виокремити 67% підрядних речень з фінальною позицією присудка та 33% підрядних одиниць з медіальною позицією присудка із загальної кількості (408) проаналізованих одиниць. Існують проте, спорадичні випадки використання. Проаналізуємо приклади:

(10) *Nv was er in der sterche daz er wol waffen trvoch* (*Nibelungenlied*, 0025,1-0025,2). „Він був такий сильний, що добре носив зброю”

(11) *Ir habt ir haz verdienet ir svlt gelovben daz daz iv die rechen beide tragent grozen haz* (*Nibelungenleid*, 0145,1-0145,2). „Ви заслужили їх гнів: ми дізналися, що обидва пани сильно вас ненавиділи”.

У прикладі (10) у головній частині речення підмет *er* та присудок *was* розташовані контактено. У підрядній частині фінитне дієслово *trvoch* займає фінальну позицію, при цьому утворюючи з підметом рамкову конструкцію. Наведений приклад дозволяє нам погодитися з традиційною думкою, що синтаксис середньовіснійнімецького періоду тяжів до норм сучасної німецької мови. У реченні (11) подано приклад менш уживаного у середньовіснійнімецькій мові порядку слів з медіальною позицією присудка в підрядному реченні. У підрядній частині присудок *tragent* та підмет *die rechen beide* розташовані контактено.

Отримані результати дають підстави погодитися з традиційною думкою, що в середньовіснійнімецькій період спостерігалася тенденція розвитку тих рис синтаксису, які притаманні сучасній німецькій мові. Проте порядок слів у підрядних додаткових реченнях все ще був вільним, хоча більше тяжів до норм сучасної німецької мови, це, власне, підтверджують результати аналізу середньовіснійнімецької пам'ятки „Пісня про Нібелунгів”. Разом з тим, можна припустити, що синтаксис середньовіснійнімецької мови тривалий час характеризувався структурною варіативністю підрядного додаткового речення.

Незважаючи на достатньо розвинену систему складнопідрядного речення у середньовіснійнімецькій період, відбувався подальший розвиток системи підрядних

сполучників. Проведений нами аналіз слугує підтвердженням того, що в середньовісній німецькій епоху найпоширенішим сполучником підрядності був сполучник *daz*, який уводив більшість типів підрядних речень зазначеного періоду. Можливість до звуження функцій цього сполучника сприяла розвитку сполучників з детермінованим конкретним значенням, а *daz* зберіг лише свою первинну функцію сполучника додаткових підрядних речень. З нашого дослідження ми припускаємо, що контактне розташування кореляту *so* та поліфункціонального сполучника *daz* у підрядному додатковому реченні сприяли розвитку новонімецького сполучника наслідку *so dass*.

Отже, вибір моделей порядку слів підрядного середньовісній німецького речення, а також його комунікативно-синтаксична функція можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку на тлі розвитку складного німецького речення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Адмони В.Г. К проблеме порядка слов (замыкание предложения в немецком языке). – Изв. АН СССР, отд. яз. и лит. – М.: 1949. – Т. 8, Вып. 4. – С. 373
- Бублик В.Н. Історія німецької мови: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
3. Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.): Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003.
4. Гухман М. М., Семенов Н. Н. История немецкого литературного языка. – М.: Наука, 1983.
5. Долинна И.Б. Системный анализ предложения (на материале английского языка). – Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1977. – 175 с.
6. Жирмунский В. М. История немецкого языка, 5-е изд. – М.: Высшая школа, 1965. – 408 с.
7. Ившин В.Д. Синтаксис речи современного английского языка. Смысловое чтение предложения: Учебник. – Ростов н/Дону: Феникс, 2002. – 320 с.
8. Кацкова Т. А. Сложноподчиненное предложение с придаточным определительным в средневисненемецком языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04/Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А. А. Жданова. – Ленинград, 1975. – 18 с.
9. Корбозерова Н. М. Структурна інтеграція речення // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 105-107.
10. Корбозерова Н. М. Вязанкіна А. М. Динамізм структури речення // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 6 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 6 – С. 115-117.
11. Левицький В.В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 216 с.
12. Мещанинов И.И. Части речи и члены предложения. – Москва, Ленинград; Издательство АН СССР, 1945. – 321 с.
13. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1974. – 175 с.
14. Одри Ж. Индоевропейский язык: пер. с франц. Л. В. Иванова // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXI: Новое в индоевропеистике. – М.: Прогресс, 1988. – С. 24-121.
15. Семененко Г. М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 159-163.
16. Строева-Сокольская Т. В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке. Л.: Ленингр. гос. ун-т, 1940. – 106 с.
17. Шубик С.А. Порядок слов в древневисненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания. – Л., 1964. – 20 с.
18. Ярцева В. Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1940.
19. Moskalskaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte. – М.: Hochschule, 1977 – 237 S.
20. Paul H. Deutsche Grammatik. Halle: Niemeyer, 1954. – Band III, Teil IV. – 447 S.
21. Reis H. Über althochdeutsche Wortfolge // Zeitschrift für deutsche Philologie. – 1901. – Bd. 33. – S. 220-229.
22. Ries J. Die Wortstellung in Beowulf. – Halle: Max Niemeyer, 1907. – 310 S.
23. Schildt J. Kurze Geschichte der deutschen Sprache. – В.: Volk u. Wiss., 1991. – 168 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Оксанич – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені В.Винниченка

Наукові інтереси: історичний синтаксис німецької мови, германське мовознавство